

Зоя Гаркавенко,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
НПУ імені М. П. Драгоманова

ВІД ПОШУКУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДО ПОЧУТТЯ ГІДНОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС САМОРОЗГОРТАННЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ¹

У статті зроблено спробу соціально-психологічного аналізу подій Революції гідності (листопад 2013 – лютий 2014). Аналіз побудовано в трьох ключових напрямках, відповідно до соціально-психологічних концепцій, які характеризують динаміку змін індивідуальної та групової поведінки. Перший – мотиваційний, де зроблено спробу пояснити причини виникнення «чотирьох хвиль протесту» (листопад 2013 – грудень 2013 – січень 2014 – лютий 2014), а також зміни у змісті цього протесту, та описано характеристики учасників протестувальних дій.

Другий напрям – соціальна драматургія (ролі та сценарії). Зміни ролей учасників та їхнього ставлення до того, що відбувалось, розгортання соціально-політичного сценарію подій, участь та ролі представників влади, громадських активістів, пересічних громадян.

Третій напрям аналізу – екзистенційний пошук, аналіз змін у самоставленні учасників, переосмислення базових цінностей, саморозгортання духовного потенціалу особистості на фоні подій листопада 2013 – лютого 2014 року. В результаті змальовано психологічний портрет учасника Революції гідності, а також представлено характеристики самоорганізованих груп, які складали основу в подіях лютого 2014 року.

---

¹ Доповідь на конференції «Бог на Майдані: реальність чи міф?» (Львів, 15.12.2016).

Ключові слова: духовний розвиток особистості, самоідентифікація, громадянська ідентичність, соціальна драматургія, саморозгортання духовного потенціалу особистості.

Світ, у якому існує сьогодні Україна, сповнений глобальними викликами, які спричиняють реакції як на рівні окремої людини, так і на рівні великих і малих спільнот. До таких, найбільш загальних, викликів можна сміливо віднести швидкість, інтенсивність та невизначеність життя. Аналіз соціально-політичних, соціально-психологічних процесів, які відбуваються у нашій країні, неможливий без врахування цих викликів та наслідків, до яких вони призводять.

Згадані глобальні виклики дають можливість уявити зовнішні об'єктивні фактори, які впливають на життя людей, їхнє ставлення до навколишнього світу та можливі стратегії поведінки в ньому.

По-перше, це надзвичайно висока швидкість життя. Темп, у якому рухається сучасний світ, можна представити у вигляді автомобільного колеса, яке рухається настільки швидко, що «згоряє» в процесі руху. Так і людська психіка – не будучи готовою до швидкості змін, починає «горіти», зменшуючи тиск та напругу шляхом редукції, спрощення процесів, у які залучена. Особливого значення в цьому процесі набувають наявні смисли, цінності, які можуть виступати стрижнем стійкості, адаптивності до швидкоплинних умов життя. Відчуття «невстигання», а також недостатня особистісна адаптивність породжують у багатьох людей прагнення захиститись від внутрішнього дискомфорту агресивними зовнішніми діями. Саме агресія, що зростає у геометричній прогресії по всьому світу, є найочевиднішим проявом реакції більшості людей на швидкість життя. Можна припустити, що агресія є найбільш «природною» реакцією людини на зовнішні виклики, які вона не здатна усвідомити та опанувати.

З іншого боку, швидкість життя впливає на багато аспектів соціального існування, зокрема, розподіл праці, можливості людини утримувати себе, розвиватись, бути самодостатньою. Один із найяскравіших прикладів – народження та вмирання професій. Ще двадцять років тому, навчаючись певній професії, людина планувала та прогнозувала своє життя, пов'язуючи його саме із цією професією. Сьогоднішні реалії свідчать про те, що професії з'являються та зникають значно швидше, ніж сучасна людина

готова до них пристосуватись. Відтак з'являється велика кількість людей, які не можуть знайти себе, знайти нового застосування своїм можливостям, тим більше, якщо зважити на те, що людям віком понад сорок років складно опанувати нові професії. Ці фактори також можуть виступати причинами підвищення напруги у суспільстві. Таким чином, загальна швидкість сучасного життя може виступати значущим фактором, що спричиняє підвищення рівня агресії у суспільстві.

Другою ознакою сучасного життя є інтенсивність. За результатами багатьох наукових досліджень, сучасна людина «споживає» за місяць таку ж кількість інформації, яку середньовічна – за все життя. Як наслідок, інформаційне перевантаження сягає критичних меж для людської психіки, спричиняючи уповільнення можливості критичного мислення, раціональних форм поведінки. Одним із очевидних наслідків цього процесу є фрагментація та вульгаризація знань. Велика кількість людей не «заглиблюється» у системи знань, не замислюється над причинно-наслідковими зв'язками тих або інших подій у своєму житті та житті соціуму, задовольняючись утилітарною інформацією миттєвого вживання. Фактично, вже утворився великий прошарок людей, які користуються скороченими формами мовлення, переважно в електронному форматі, для яких зміст має значення лише з практичної точки зору. Відсутність у таких людей системи уявлень про природу світу та феноменів у ньому, а також небажання опанувати смисли призводять до подальшої маргіналізації соціуму, виникнення великої кількості бездумних споживачів інформації, доволі керованих та залежних від різного роду гуру та умовно достовірних джерел будь-якої інформації.

Наступною значущою ознакою сучасного глобального світу, яка є наслідком двох уже згаданих, є невизначеність майбутнього. Невизначеність як неможливість спрогнозувати події навіть найближчого часу. Для великої кількості людей у світі – і Україна не є винятком – проблема толерантності до умов невизначеності стає ключовою проблемою існування.

З одного боку, невизначеність, як спільна зовнішня загроза людства, спричиняє прагнення до кооперації та солідаризації певних прошарків суспільств. Але з іншого боку, доволі велика частина соціуму, навпаки, відокремлюється, намагається закритись,

ізолюватись від тиску невизначеності. І тут можна говорити про проблему диференціації зовнішніх загроз. Що з того, що відбувається, потребує реагування, а на що можна не звертати уваги?

Ці запитання лише на перший погляд є суто індивідуальними. Якщо розглядати їх через призму соціально-політичних процесів, з'являється доволі складний комплекс проблем суспільства, які й вирішуватись мають у комплексі. Такими проблемами є: зміст цінностей та традицій, процеси виховання та розвитку особистості, національна ідентичність та гідність спільноти тощо.

Всі ці проблеми суть внутрішні загрози суспільства, які виступають для окремої людини зовнішніми викликами, до відповіді на які не кожен готовий. Таким чином, можна припустити, що результатом впливу невизначеності на наше життя стає поляризація суспільства: у бік консолідації та кооперації і навпаки – дистанціювання, маргіналізації.

Спираючись на загальну картину подій 2013–2014 рр., важливо зупинитись на основних етапах. Це необхідно для розуміння процесу саморозгортання духовного потенціалу особистості, який теж має певні етапи та умови його здійснення.

Революція гідності розпочалася із студентських протестів у листопаді 2013 р., які стали публічною відповіддю цієї частини суспільства на дії керівництва держави щодо вступу України до Євросоюзу.

Історія свідчить, що молодь і студентство зазвичай є найактивнішою частиною суспільства, яка доволі швидко та голосно реагує на «невідповідність» обіцянок реальним діям політикуму. В соціально-психологічному ракурсі дії молоді – це дії «героїв, які відстоюють права всього народу». Таке формулювання є умовним, провокаційним, проте воно яскраво відображає сутність поведінки людей, які вийшли у листопаді 2013 року на Майдан. Первинний імпульс – протест студентів і молоді – був такою собі «грою у героїв», з розрахунком на нездатність діючої влади до відверто силових дій, а також вірою у «риторику» прозахідних українських політиків, з проактивною поведінкою, але у межах правил гри. Фактично, їхні сподівання коливались у діапазоні: «ми не проти влади, ми – за євровибір».

В умовах соціальної гри варто було відновити status quo (виконати правила гри), і ситуація себе б вичерпала. Проте влада чинить «проти правил» – силовим способом намагається «закрити

рота» протестувальникам. Фактично, вводячи до гри спецпідрозділи «Беркута», влада посилає суспільству сигнал: «У мене свої правила». Реакція суспільства на такий сигнал – образа, розгубленість, пошук захисту і справедливості. Активна «батьківська» позиція – захистити дітей – проявилась у мотивації другої хвилі протестувальників Майдану. І на цьому етапі мотивація учасників ще не мала прагнення «зміни влади». Основні вимоги: відновити справедливість, покарати винних. У диспозиції «суспільство – „Беркут” – влада» роль поборника та гаранта справедливості (виконання правил гри) слушно належить владі. В цей час більша частина суспільства бачить у владі третейського суддю, а в бійцях «Беркута» – злочинців, які «познущалися на дітьми».

Для багатьох людей у той момент характерна внутрішня дезорієнтація: з ким я? за кого? З одного боку, наша традиція говорить, що «ображеного треба захистити», тобто: «я за тих, хто вимагає справедливості». А з іншого боку: «я – законотворчий громадянин і вважаю, що закон треба виконувати. „Беркут” є захисником закону, відтак його дії є правомірними». Враховуючи те, що більшість українців погано знає закони, можна припустити побутове тлумачення ситуації, емоційну домінанту в її оцінці. Проте важливим фактом є те, що суспільство опинилось перед очевидною необхідністю визначатись: хто є хто? що є що?

Фактично, саме цей момент можна вважати першим, «перехідним етапом» становлення громадянської ідентичності часів Революції гідності. Поляризація суспільства на тих, хто за, хто проти і хто утримався, відбулась саме на початку грудня 2013 р. На цьому ґрунті багато родин зміцнилось за рахунок солідаризації та підтримки: «разом – на Майдан». Але є й багато прикладів руйнування родин, втрати стосунків між родичами, друзями. Чинником об'єднання / роз'єднання виступила саме актуалізована громадянська позиція (ставлення до подій і власне чітке позиціонування стосовно них), що можна вважати значущим явищем у становленні реального громадянського суспільства.

Період грудень 2013 – початок січня 2014 року можна назвати етапом очікування та самовизначення. Поступове, природне зниження напруги (інтенсивність емоційних переживань та відповідна активність не може бути високою тривалий час), маленькі ситуативні «перемоги» (облаштування головної ялинки

країни на свій, проєвропейський лад), утворення в центрі Києва постійно діючого «місця свободи та вільного спілкування» (наметове містечко) свідчать про панування мотивації «уникнення» у більшості учасників подій. Влада «уникала» очікуваних від неї дій, але й не заперечувала проти існування наметового містечка (уникала загострення протистояння). Протестувальники уникали загострення конфлікту, сподіваючись на мирне розв'язання ситуації під тиском натовпу (пам'ятаючи результати Помаранчевої революції). З точки зору соціальної драматургії, відбувався антракт у діях основних акторів: суспільства та влади.

У цей час на Майдані з'являються нові люди, які приїзять із регіонів, аби виявити свою солідарність із тими, хто відстоює справедливість. Можна говорити про третю хвилю протестувальників, які вмотивовані прагненням до співучасті. Потреба в афіліації (належності до певної спільноти) виступає одним із значущих спонукальних механізмів поведінки людини. Дотичність до важливої справи і солідарність із тими, хто в мороз і холод виборює право на гідність і справедливість – дуже потужні рушійні сили, що актуалізувались у нашому суспільстві.

В цьому контексті важливо проаналізувати, як змінювались «рольові» позиції учасників. На відміну від першого етапу Євромайдану, учасники третьої хвилі вже не визначають владу як рівноправного гравця за правилами. Натомість з'являється образ «злочинної влади» – спільного ворога українського народу. Фактично, відбулась зміна рольової самоідентифікації учасників подій, з'являється нова роль – «борець із злочинною владою», змінюється і характер протесту – вимоги до зміни влади. Основою такої трансформації позицій та ідентифікації є зміна внутрішньої системи цінностей, яка стала базуватись на прагненні активної зміни життя. Поява в цей час загонів самооборони не тільки на Майдані, а й в інших місцях, заклики до активної боротьби з корупцією та корупціонерами, готовність до захисту своїх цінностей із зброєю в руках – все це свідчить про підвищення рівня власної відповідальності кожного за життя всіх.

Ця зміна суттєво вплинула як на характер протесту (активний наступ, на відміну від повільного перебування), так і на якість людей, що брали в ньому участь (активні, рішучі, вмотивовані на боротьбу, готові до жорсткого супротиву).

Окреме і доволі незрозуміле місце в цій ситуації зайняли представники так званої політичної еліти (як прибічники Януковича, так і його запеклі опоненти). На тлі цілеспрямованого народного протесту (за справедливість), їхні дії виявились невиразними, спорадичними, в кінцевому рахунку, вони «долучились» до Майдану, поступово «режисуючи» свою роль відповідно до ситуації. Їхня поведінка є яскравою ілюстрацією соціально-психологічного феномена «вимушеної згоди»². Сутність його полягає у тому, що якщо людину змусити зробити публічну заяву про щось, із чим вона не погоджується (на рівні власних переконань), внутрішній конфлікт між публічною заявою та установками спонукає її змінити переконання (теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера). Саме необхідність «визначатись» у ситуації грудня 2013 – січня 2014 року змусила деяку частину українського політикуму робити гучні заяви на сцені Майдану, переконуючи суспільство у своїй солідарності із ним.

Закони 16 січня, перша кров, перші жертви Майдану створили «четверту хвилю» протесту, який мав чітку і абсолютно зрілу позицію учасників: «гідність або смерть». Відвага та рішучість учасників уже не були грою в героїв, мотивація протестувальників мала інший – екзистенційний характер. Це вже особистісний вибір, відповідальність не тільки за власне життя, але й за життя інших людей. Сенс цієї боротьби – захист людських цінностей, а це вже – духовний вимір буття людини.

Духовний розвиток особистості можна представити у послідовному розгортанні чотирьох етапів розвитку ціннісних орієнтирів³. Перший – егоцентрична позиція дитини: «світ обертається навколо мене», «я – центр всесвіту». Другий етап зростання – етап ідеалів та кумирів, пошук «правильного», джерелом якого виступає значущий дорослий. Третій етап – утвердження особистісних цінностей і смислів, що, на думку Віктора Франкла, є справжнім пошуком себе, шляхом до Бога. Кінцевий етап – це народження відчуття «я – всесвіт», ми всі є частинами цілого всесвіту. Ця теза узгоджується і з сучасними теоріями, починаючи з концепції

---

² Н. Семечкин. *Психология социального влияния*. Санкт-Петербург 2004, с. 155.

³ А. Помиткін. *Психология духовного развития личности*. Київ 2005, с. 42.

В. І. Вернадського «про ноосферу», закінчуючи квантовою психологією. Фактично, духовний розвиток особистості – це спіральний рух: рухаючись всередину себе і рухаючись назовні, ми рухаємося до себе справжнього, до Бога.

Окреме місце у нашому аналізі хотілось би приділити проблемі відповідальності. В психологічному вимірі, відповідальність за дії особистості може бути сфокусована або зсередини (внутрішній локус контролю), або іззовні (зовнішній локус контролю). Вибір поведінки та відповідальність за її наслідки залежить від того, як людина оцінює джерело впливу на своє життя: чи вона сама впливає, чи впливає ситуація, інші люди. Можна стверджувати, що у подіях 2013–2014 року люди брали участь на підставі особистого вибору, маючи потребу захищати власну гідність, своїх близьких, цінності й переконання, відчуваючи особисту відповідальність. Навіть якщо на початковому етапі Євромайдану до дії спонукали зовнішні фактори (невиконання владою своїх обіцянок) і можна погодитись із позицією певної кількості учасників, що відповідальність за їхні дії несе влада. Проте у розпал лютеневих подій для більшості активістів Майдану відповідальність за власний вибір: участь у бойових діях, волонтерська допомога, – цілком належить самим учасникам.

Хочеться зауважити, що утворену на Майдані спільноту не можна розглядати як натовп із притаманними йому ознаками: зникнення свідомої, розумної, мислячої особистості, домінування колективного несвідомого, орієнтування думок і почуттів людей в одному напрямку (психологічний закон духовної єдності Г. Ле Бона)⁴. Натомість можна побачити структуровані організовані групи людей із чітким розподілом внутрішніх ролей, спільну мету і діяльність і, найважливіше, спільні цінності – «життя, гідність, справедливість». Саме ці ознаки свідчать про наявність серед учасників Майдану «зразка лютого 2014 року» високоорганізованих груп та зрілих її учасників. У даному випадку, говорячи про зрілість, ми маємо на увазі: усвідомлюваний вибір дії та позиції, відповідальність за власні вчинки та їхні наслідки, просоціальну мотивацію участі (усвідомлення суспільної значущості діяльності, почуття обов'язку, відповідальність перед спільнотою).

---

⁴ Л. Почебут. *Социальная психология толпы*. Санкт-Петербург 2004, с. 128.

Таким може бути психологічний портрет активного учасника Революції гідності.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що протягом листопада 2013 – лютого 2014 року відбувся процес само-розгортання особистісного духовного потенціалу певної частини наших громадян, зумовлений інтенсивними, швидкоплинними подіями із високим рівнем невизначеності. Академік В. А. Роменець писав: «Гідність особи полягає в її самобутності, вона сама виступає ініціатором власної діяльності, яка позначається оригінальністю. Тут головний нерв особистості»⁵. Революція гідності відбувалась не тільки на майданах України – вона в першу чергу відбувалась у свідомості кожного її мешканця. Це стосувалось не тільки визначення із ставленням до дій влади, але й оцінкою, а точніше переоцінкою власних цінностей (дехто з активістів Майдану продавав авто чи прикраси, щоб на виручені кошти закуповувати необхідні для оборони Майдану речі – каски, бронжилети тощо), зміною міри часу («завтра» може й не бути), надання більшої значущості людським стосункам.

Проте події останніх років свідчать, що отриманий у 2014 році результат – це невеликий крок у розгортанні духовного потенціалу нашого суспільства. Продовження «традиції» невиконання обіцянок з боку правлячої влади, ще більша поляризація суспільства, втрата соціального оптимізму, набутого успіхом та кров'ю Революції гідності, триваючий військовий конфлікт на сході, який щоденно забирає життя українських військовослужбовців, змушує не припиняти пошуку шляхів до себе і Бога заради майбутнього українського народу.

---

⁵ *Основи психології: Підручник* / ред. О. Киричук, В. Роменець. 2-е вид. Київ 1996.

Список використаної літератури:

- Корнев М., Коваленко А. *Соціальна психологія: Підручник*. Київ 1995.
- Основи психології: Підручник* / ред. О. Киричук, В. Роменець. 2-е вид. Київ 1996.
- Панок В., Рудь Г. *Психологія життєвого шляху особистості: Монографія*. Київ 2006.
- Помиткін Е. *Психологія духовного розвитку особистості*. Київ 2005.
- Почебут Л. *Соціальна психологія толпы*. Санкт-Петербург 2004.
- Семечкин Н. *Психологія соціального впливання*. Санкт-Петербург 2004.